
СЛОВО ПРО ДРУГА

Віктор Малахов, Тетяна Чайка

Давно помічено: що старші ми стаємо, то важче знаходити нам нових друзів. З Миколою Зайцевим ми зійшлися вже в досить солідному віці – дарма що вчилися колись на одному й тому ж філософському факультеті і мали безліч нагод тоді й познайомитися. Аж ось, чимало відійшовши від блаженної студентської доби, заходилися ми – так уже розпорядилася доля – їздити до Острога: спочатку на щорічні філософсько-богословські конференції, а згодом – читати лекційні курси для студентів щойно відродженої Академії.

Острог, у якому ми доти ніколи не були, причарував нас одразу. Тиша, чисте смачне повітря, неквапливі людські голоси, сяйво золотих бань над Замковою горою, над ошатним, зовсім собі невеличким, а все ж таки містом, справжнім містом зі своєю великою історією, своїми мурами, вежами, звивистою рікою, своїми легендами, підземеллями, диваками, своїм університетом, затишним і гідним... Приїжджаючи сюди знову і знову, ми щоразу відчували якесь позбавлене гучних тонів, але незаперечне глибинне відновлення душі; це легке, цілюще відчуття супроводжувалося спалахами вражень від нових знайомств, спілкування з досі невідомими людьми, здебільшого дружніми і привітними. На цьому загальному тлі перша зустріч із Миколою Зайцевим стала для нас черговим очікувано приємним відкриттям, наче поява нової теми, вступ нового голосу в гармонійному, злагодженому музичному творі.

З тих перших, тепер уже давніх спіткань Микола запам'ятався нам як дбайливий товариш і незмінний супутник нашого університетського приятеля Слави Нестеренка; ми щоразу бачилися з ними на конференціях, які відбувалися в Острозі. Владислав,

попри свій фізичний недолік – цілковиту відсутність зору – ще в студентські роки виділявся могутнім дисциплінованим інтелектом, широкою ерудицією, неймовірною здатністю схоплювати саму суть найрізноманітніших філософських проблем. Згодом за розподілом він опинився в Рівному, в інституті інженерів водного господарства, де швидко зажив слави блискучого лектора й талановитого дослідника. Неможливо було не звернути увагу на двох нерозлучних друзів, статечних рівненських викладачів, що під час конференційної перерви прогулювалися коло академічних корпусів, по-студентськи жваво обговорюючи перипетії чергового засідання.

Поряд із зосередженим, незмінно серйозним Владиславом Микола виглядав більш компанійським, жартівливим, повсякчас готовим до спілкування; присутність його у наших острозьких стосунках раз у раз, від одного нашого наїзду до іншого ставала дедалі вагомішою. Привітні споруди Академії, затишні вулички старого міста, уже не кажучи про саме товариство острозьке, по троху забарвлювалися в нашому сприйнятті й уяві вже знайомими інтонаціями хрипливатого чоловічого голосу, у якому бриніли доброта і надійність – дружнього голосу Миколи Олександровича Зайцева, нашого щирого приятеля Миколи, ось уже й шановного завідувача кафедри культурології та філософії НаУОА...

Скільки разів ми бачилися за ці роки – порахувати, мабуть, неможливо. Бачилися, звісно, і в Києві, і в Рівному, але незрівнянно більше – в Острозі, куди Микола Олександрович на правах завкафедри почав нас запрошувати на читання лекцій. Регулярні відвідини Острога швидко перетворилися для нас на своєрідне робоче свято, радісну традицію, невід'ємну складову частину нашого життя.

Спільного з Миколою друга нашого і співрозмовника Слави Нестеренка невдовзі не стало; утішно, що пам'ять про нього, як ми неодноразово мали нагоду переконатися, живе серед його колег та учнів. Якось непомітно вичерпалися наші конференційні зацікавлення, завдяки яким ми попервах і «відкрили» для себе Острог. Тож головним центром тяжіння в улюбленому місті виявилася для нас кафедра культурології та філософії НаУОА – і неподільно з нею вся

Академія з її урочистими аудиторіями, задумливими коридорами, скрипучими сходами, романтичною давниною, незмінним, усюдипроникним ароматом старої деревини і воску, зворушливими музичними дзвінками, п'яною атмосферою, з гамірливими юрбамми її студентів – «спудеїв», охочих до життя і до знань...

...Чи можна забути оті ранні світанкові приїзди до Острога, коли з теплого потягу ти зненацька потрапляєш у темну, аж чорну, засніжено-зледенілу березневу ніч, шукаєш в отій ночі, в її проблисках і розривах, потрібну маршрутку, незчуло ковзаєш широкою морозною вулицею – аж ось тобі й академічні ворота, і привітний усміх знайомого вахтера, і оповита тишею передранішня кімната, в якій віє чистотою, самотністю, спокоєм... Перепочивши трохи – та й як не перепочити! – на вузенькому ліжкові, десь о пів на дев'яту ти схоплюєшся, летиш до старомонастирського корпусу, знайомими сходами на другий поверх, у такт бадьорій моцартівській мелодії рвучко відчиняєш кафедральні двері – і бачиш перед собою картину до того знайому, наче й не відривався від неї ніколи. Повна кімната заклопотаних симпатичних людей, книжки на полицях, на столах, у кутках, портрет суворого Канта під склом у шафі, безліч милих дрібниць, до яких уже встигло колись призвичаїтися твоє око, біля вікна начальницький стіл, а за ним – сам Микола Олександрович власною персоною, знову ж, такий, немов бачився ти з ним учора під вечір. Дивиться на тебе уважними очима і водночас продовжує щойно розпочату ділову розмову – розмову, у якій жартівливі інтонації непомітно переходять у розпоряджально-наказові, не втрачаючи при цьому своєї природної теплоти. Десь приблизно так (вільний переказ наш):

– Марійко, а знаєш, як колись наш Мирон Захарович учив, чому це Сократ за життя не писав нічого? Бо папірусу не мав, не дали софісти клят! Так от біжи до проректора, одна нога тут, а друга у нього в кабінеті, і кажи йому, хай не скнариться і папір для збірника видає, як домовлялися, бо і ми тут нічого не напишемо. І знати не будемо нічого, гірше за Сократа!..

А хто скаже мені, куди наша Степанида поділася? Другий день не бачу. Сумка наче ж на місці... Ти, дівчино, другу пару у твор-

ців проведи за Івана Микитовича, Богом прохаю. Знаю сам, що в аудиторії холоднеча...

– Привіт, Вітю, як доїхав?

І від тієї самої миті твоє життя на наступні півтора тижня забезпечене цілком і повністю. Ось ти отримувеш усі необхідні пояснення, настанови, папірець із розкладом, у якому по шість пар поспіль... А коли після третьої пари дійдеш якраз до потрібної кондиції, знайде тебе неодмінно Микола Олександрович, такий же розмочалений, і скаже:

– Ну що? Погутаримо трохи?

І гутаримо, гутаримо на веселому і тривожному (бо перерва скоро минає) академічному подвір'ї, і радіємо з цієї розмови, щирої, довірливої, аж трохи дитячої – про життя і те, що в житті, про друзів, здоров'я, нові книжки, хатні справи, про стан справ у державі. І що Штірліц у раю Тарапуньці казав про їхнього спільного знайомого – про це, звісна річ, також – як інакше?

...Є люди – поважні, розумні, спілкуватися з якими важко. Важко з різних причин: чи то через надмірну складність і непередбачуваність їхньої вдачі, чи то з почуття відповідальності, чи просто ніяковієш ти перед ними... Ми зналися з такими людьми, деякого з них високо цінували, навіть любили – і любимо досі. А от з Миколою Зайцевим завжди почувасш себе легко і вільно, навіть за вельми обтяжливих обставин – такий вже у нього є душевний хист. З-поміж наших близьких знайомих таким хистом безперечно володів чудовий київський історик філософії Вілен Сергійович Горський – теж, до речі, завідувач кафедри, тільки не острозької, а могилянської. Так і уявляєш цих людей в одній компанії – скажімо, на якійсь фаховій конференції, чийомусь захисті або, ще краще, у такій собі непоспішливій філософській подорожі, в доброзичливому оточенні колег і учнів...

...Є люди – розумні, налаштовані на добро, спілкуючись із якими, почувасш себе наче в клітці, радше сказати, у якомусь штучному, спеціальному просторі, де дихати можна тільки в одному напрямку; як, напевно, кожен, ми зналися з такими людьми. У спілкуванні з Миколою Олександровичем ніколи не виникає від-

чуття скутості; говоримо це, виходячи з власних спостережень, але сподіваємося, що читачі, особисто знайомі з героєм цього невеличкого нарису, охоче погодяться з нами. Здатність творити й утримувати вільний простір дружнього спілкування – не при ньому, звичайно, будь сказано! – розвинена в нього фантастично. Оці вже його неодмінні байки, завжди дотепні, без присмаку вульгарності жарти, ледь помітні змовницькі нотки в голосі – знову ж таки, маємо надію, що кожен справжній знайомець пана Зайцева підтвердить, яку чарівну атмосферу приязні й відкритості навіюють вони у його неповторному авторському виконанні.

...Серед традицій наших острозьких академічних зустрічей була й така: десь на третій або четвертий день нашої бурхливої викладацької діяльності Микола Олександрович обов'язково запрошував нас до ближнього ресторанчика на обід (або ще інколи, як був тільки Віктор – по-чоловічому просто на кухню пива). І знову – розмови, розмови... І відчуття свободи, дружнього тепла, шляхетних радощів людського спілкування.

Одна тема, один сюжет незмінно були присутні в усіх наших тодішніх співбесідах: проблеми, обдарування і здобутки студентів та випускників Академії, які спеціалізувалися на кафедрі, були так чи так причетні до неї. Певно, не знайшлося серед них людини, доля якої була б для Миколи Олександровича байдужа, людини, про яку він міг би говорити без почуттів гордості або болю, або ж без глибоких роздумів. Скільки зворушливих історій чули ми від нього про те, хто зі студентів де і як влаштувався, про їхні перемоги і невдачі, успіхи й поневіряння. Доля їх усіх була, є і, поза всяким сумнівом, надалі залишиться для нього органічним продовженням і поширенням його власного життя – така вже, даруйте, у нашого друга професорська вдача.

Від отаких приватних зустрічей (до яких, утім, потрібно ще додати захопливі подорожі мальовничими куточками Острога) повернімося, однак, на кафедру, де вирує навчальний процес. У пам'яті зринає гомінкий робочий полудень, велика перерва. У тіснуватому, щоби правду сказати, приміщенні юрмляться «спудеї» зі своїми курсовими, дипломними, нескладеними заліками; хтось

нетерпляче дошукується методистки, хтось голосно повідомляє бентежні академічні новини; очманілі від спілкування з молоддю викладачі кволо попивають каву. Когось кличуть до деканату – кличуть безнадійно, наполегливо... Щонайменшої паніки або безладу немає, проте, і знаку: кожен, як *той казав*, знає зрештою свій маневр. Ось двері відчиняються, і на кафедру впевненим, енергійним кроком входить її очільник. Кілька звичних жартів з порога, кілька розумних розпоряджень – і галас потроху вщухає, напруження спадає, спільна праця набирає обертів. Що не кажіть, упевненість керівництва – то є велика справа, як і хазяйновитість його. Того і того Миколі Олександровичу не позичати...

Утім, будь-яка праця гарна ще й тим, що зрештою вона добігає свого кінця. Яюсь непомітно надходив щоразу час і нам після читаних курсів повертатися додому. І от, маємо засвідчити, що за всі роки нашого викладацького подорожування до Острога не було, мабуть, жодного випадку, коли б Микола нас не проводжав чи то до потягу на Рівненський вокзал, чи на «Шалену черепаху» (так і бринить у вухах дотепна назва цієї маршрутки в інтонаціях його, Миколиного, голосу, завше сприйнятливо до побутового гумору). Нічого власне «прощального» і сумного в отих проходах, звісно, не відчувалося – бачилися ми доволі часто, і в Києві, і на всіляких філософських «тусовках» у різних місцях – а відчувалося в них зворушлива турбота гостинного господаря і друга про нас і нашу зручність. Здебільшого приходили ми на вокзал завчасно, очевидні теми для розмов, враховуючи попереднє кількадедне наше спілкування, поступово вичерпувалися, і потрібно було шукати інші, намацувати їх десь на денці душі, у глибинах пам'яті. Зазвичай такі теми знаходилися, приховані, за-душевні (пам'ятаєте, у Памфіла Юркевича є таке слово: *«за-душевне»*, з дефісом?). Ну а як ні – мовчки присьорбували каву за буфетною стійкою, споглядаючи вокзальну метушню...

Не думаємо, що в цьому короткому нарисі доречно було б описувати наукові зв'язки Миколи Олександровича. Наш друг – знаний український філософ і культуролог, автор кількох монографій; його праці відомі і дослідникам, і студентам. Нас завжди вражало те, як

щільно, як органічно влітаються в тканину його повсякденного мовлення заповітні, глибоко обмірковані думки про людину, людське буття, суть європейської гуманності і культури. І те ще, як багато, попри свою постійну завантаженість, читає він філософської літератури. Таке складалося враження, начеб сидить він безсонними ночами за великим-великим столом, а на тому столі – два самозростаючі велетенські стоси: студентських робіт з одного боку й різноманітних наукових збірників, монографій, альманахів, часописів, рукописів – з другого. Коли і як він дає собі з усім оцим раду – невідомо.

А от про що тут, на цих сторінках, хочеться наостанок згадати – це дивовижна властивість Миколи Олександровича в найбезпосередніших проявах своєї вдачі поставати достеменним представником Острога й Острозької академії, справжнім носієм їхньої аури, їхнього невідомого духу. Коли випадає нагода поспілкуватися з Миколою, миттєво пригадуєш просту й основоположну річ: так, це людина з Острога, дарма що і рідна Черкащина, і славетне місто Рівне, де мешкає він уже багато років, теж, безперечно, наклали свій відбиток на його, сказати б, спосіб бути, його поставу в житті. Усе одно: згадка про Миколу і спомин про Острог, його вежі і вулиці, його Академію і студентів пов'язані для нас нерозривно. І спадає на думку: це ж як глибоко потрібно було увійти, ужитися в оцей тихий, неметушливий, прозорий, зосереджений на чомусь своєму, овіяний давниною край, як перейнятися почуттями й сподіваннями молодого його покоління, щоби почесне звання острозького професора звучало так повноважно, так значуще...

Отаке наше коротке слово про друга. Коротке й недосконале: скільки-бо всього потрібно було б іще пригадати, розповісти! З іншого боку, якось незручно, неделікатно виставляти на загальні оглядини те, що по суті мало б залишатися неповторним і недоторканим надбанням особистих стосунків, чи не так? Утім, будь-яке вимовлене слово, будь-який вихоплений епізод і реальна цілість людського життя – речі взагалі несумірні: інколи це гнітить, інколи живить надію. А повертатися думкою до нашого спілкування з Миколою Олександровичем, до спілкування давнього і триваючого, радісно нам завжди. Вітаємо, друже!